

BETŰBŐL SZABADULVA

Márai Ilona: *Betűbe zárva. Napló I. 1948–1967, II. 1968–1979.*

Sajtó alá rendezte, jegyzetek, utószó: Ötvös Anna. Válogatás, szerkesztés: Nagy Zsejke.

„Ha kiadó lennék, aligha szabadulnék a gondolattól, hogy Márai Lola naplóit kiadjam. Azért a fénycsóváért, amit a Márai-életműre vetne, s amit csak ő tehet meg” – írta Márai naplóinak az 1984 és 1989 között született feljegyzéseit tartalmazó, utolsó kötetével kapcsolatban Pályi András e hasábokon, a *Jelenkor* 2000. májusi számában. Szavai szerint „ez az egyetlen olyan Márai-napló, amelynek nem egyedül maga az író a főszereplője. Hatvankét esztendő együttélés után az ismeretlenből előlép L., azaz Márai Lola, az élet-társ, a feleség, az asszony, aki korábban is csak neve kezdőbetűjével tűnt fel, ha egyáltalán feltűnt, és mindig mellékalakként”.

Szinte pontosan ugyanabban az időben jelent meg a győri *Műhely* 2000. évi, teljes egészében Máraival foglalkozó, kötetnyi terjedelmű második-harmadik száma. A folyóirat akkoriban és még sokáig becses ritkaságot jelentő közleményeinek sorában a feleségtől is olvasható két levél, amelyet a férjének írt, „Édes A-m” (nyilván „Alexem”) megszólítással, valamint egy kétoldalas, mintegy másfél hetet felölelő részlet „Lola” harminc éven át vezetett naplójából, 1974 nyaráról. Különösen emlékezetes a hetvenen túli idős hölgy egy könnyed fesztelenségben eltöltött délutánjának leírása (július 31., Salerno, Olaszország): „Semmi levél. Forró párás nap. Alvás du. együtt uzsonna. Konyhában meztelenül jég-szekrényből hideg kávé tej. Kitűnő. Hol lehet jobban »nyaralni?« főleg zavartalanabban! Személyzet és idegen nélkül!!!”

E sorok olvasójaként tehát, Pályi Andrásához hasonlóan, én is több mint húsz évet vártam Márai Ilona naplóira, amelynek megjelenésére végül tavaly került sor, a Helikon Kiadó jóvoltából, Ötvös Anna sajtó alá rendezői és Nagy Zsejke válogatói munkájának köszönhetően. A százharmincöt kisalakú kéziratos füzet feldolgozását Ötvös Anna Mészáros Tiborral együtt végezte. Ezeket a füzeteket Márai is említi a naplójában: a felesége halála után olvassatta őket, mint síron túli üzeneteket. (A fentebb idézett részlet nem szerepel a kötetben, az ugyanis nem a teljes naplót tartalmazza, hanem „csupán” bőséges válogatás.)

A könyvből egyébként kiderül, hogy az író olykor, titokban, már a születésük pillanatában olvasta a felesége feljegyzéseit: például a nápolyi időkben, amikor rettenetesen féltékeny volt egy fiatal rendőrrre, aki önfeledten csapta a szelet a nála húsz évvel idősebb férjes asszonynak. Márai Ilona ez idő tájt írt feljegyzéseiből értesülhetünk arról a különös tényről is, hogy mardosó féltékenységének a férj nemcsak szóban, hanem a saját naplóiban is hangot adott – amit viszont a feleség olvasgatótt.

Helikon Kiadó
Budapest, 2022
848+840 oldal, 11990 Ft

És ha az olvasónak most némi hiányérzete van, mert nem tudja felidézni, hogy az aférnak nyoma lenne Márai megjelent naplóiban, akkor nem téved: ezek ugyanis nem a nagyközönségnek szánt feljegyzések voltak, hanem az író úgynevezett házi naplói, amelyeket idővel megsemmisített. Még belegondolni is szédítő, mennyit írhatott nap mint nap a házaspár, hiszen Máraitól *A teljes napló* terjedelme tizennyolc kötetre rúg, a feleség naplójának most megjelent kiadása pedig a kéziratok anyagának csak mintegy felét tartalmazza, és így is több mint ezeröttszáz nagyalakú oldal.

Ez a napló nem csupán egy jelentős íróról szóló felbecsülhetetlen értékű dokumentum, hanem többek közt irodalomszociológiai, társadalom- és életmódtörténeti forrás is, illetve egy olyan női alkotó műve, akit ez a mű alkalmasint ugyanúgy íróvá avat, mint Radnóti Miklósné Gyarmati Fannit vagy Márainé egykori szomszédját és barátnőjét, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilonát az ő naplói, illetve visszaemlékezéseik. (Ötvös Anna alapos jegyzeteinek egyik gyöngyszeme, amikor Harmos Ilona *Tűzes cipőben* című könyvéből idézi Kosztolányi Ádám Márai Ilonát illető megjegyzését: „úgy érkezik, mint-ha zenekísérettel jönne, körülvéve szerelmes férfiaktól”).

A visszaemlékezés és a napló persze a kidolgozottságnak nem ugyanazon a fokán áll, de „Lola” naplói a műfajnak mindenképpen figyelemre méltó darabját jelentik. Már csak azért is, mert – mint Menyihért Anna csaknem tíz éve, a *Jelenkor* 2013. májusi számában írta – „jelenleg a 20. század női szerzőivel való foglalkozás legnagyobbbrészt az irodalomtörténet jól ismert vonalainak mentén zajlik: beszélünk – újabban – a *Nyugat* női szerzőiről például, annak ellenére, hogy tevékenységüket sokszor nem tartják igazán értékesnek. Nem is könnyen tarthatjuk annak, hiszen bevett olvasási szokásaink szerint az úgynevezett női műfajok – a napló, a memoár, az önéletrajz, a levelek, az érzelmes versek, a novellák, a sziruposnak tartott történetek – marginálisnak számítanak”. Pedig – folytatódik az érvelés – ezek révén „egy műfaji értelemben tágabb kánoni szempontrendszer következtében bővíülhetne a magyar irodalom története”.

A legtöbbször persze nyilván úgyis Márai miatt veszik a kezükbe a könyvet, de az író alakja egy idő után kissé elmosódik, és az olvasót egyre jobban kezdi érdekelní a napló írója, a feleség. Hogy ki is ez nő: Matzner Ilona, Grosschmid Sándorné, Lola, a Márai-naplók titokzatos L.-je (a hűgának pedig csak Virkó). A férj feljegyzéseiből szinte semmit sem tudunk meg róla, többnyire még az se derül ki, hogy ha Márai úton van, vele utazik-e a felesége. Sőt, az olvasót az is meglepetésként éri, hogy Márai Ilona New Yorkban – még az ismerősök előtt is titokban tartva a dolgot – munkát vállalt: egy nagy üzletben volt eladó, sőt a szakszervezetbe is belépett. A legjobban a porcelán- és ezüstosztályt szerette, de szükség esetén biciklit is tudott eladni. Munka közben rágózott. Ezt írja: „áttertem a peppermint rágógumira”. Mármost a mentolos cukorkáról, amely nem tett jót a fogának. Amikor átjöttek Európába, ismerősök küldték neki postán az utánpótlást.

De az amerikai életforma egyéb kellékeit is elfogadta, sőt megszerette. Olaszországban például a hetvenes években „Lehetetlen, hogy ne ehessünk itt hamburgert!” felkiáltással elektromos húsdarálókat vásárolt: az első meglepetésvacsorának Márai is örült. Később, amikor visszatelepülnek Amerikába, a McDonald’sról már-már ömleng: „a hamburger remek, gyönyörű helyiség, nagy, kellemes »ambiente«, óriás hamburgerek, tej, almatorta, »milkshake« (fagyalt tejben). Kítűnő vacsora, 2,90-ért az egész”. Tévéznek. Még futballmeccset is néznek!

Pedig Matzner Lolát a neveltetése nem erre az életre predesztinálta. Jómódú kassai zsidó családból származott, édesanyja és nagymamája tevékeny részt vállalt a szlovákiai zsidó nők egyesületében is. A vallás iránt ő már elég közömbös volt: a főbb zsidó ünnepeket szinte egész életében számontartotta ugyan, de hitvilágát inkább a természettudományok felületesen elsajátított eredményei, bizonyos merengő agnoszticizmus és a leghétköznapibb babonák sajátos ötvözete határozták meg. Polgári házasságkötésükre – „aláírásukra” – úgy

emlékszik, hogy megkérdezte Márait, kikeresztelkedjen-e, mire az író azt válaszolta, hogy ha meg meri tenni, akkor ő azonnal betér zsidónak. Amikor később mégis megkeresztelkedett, azt így kommentálja: „Mama már nem élt, Apának természetes volt”. Az édesanyjának tehát rosszulesett volna, az édesapa – akit Auschwitzba hurcoltak, és a lánya azt sem tudta, mikor halt meg – közömbös volt. Márai egyébként később kevesebb hányaveti rokonszenvet mutatott a zsidóság iránt: másnak, mint antiszemitának nem tekinthető megnyilvánulásait (Révész Sándor *Az antimindenes* címmel írt ezekről a *Beszélő* 2008. júniusi számában) a felesége azzal mentegette, hogy az író az édesanyja rossz természetét örökölte...

Saját magáról ezzel szemben így ír Márai Ilona: „csak a »kispolgárok«-nak imponál a származás vagy státusz. Arisztokraták ezt nem érzik. Engem így neveltek”. Érdekes, hogy ezután „P. Gézát” és „Máriát” nevezi kispolgároknak, de itt alighanem rosszul sikerült kiolvasni a kéziratot, mert valószínűleg R. (Radványi) Gézáról, Márai öccséről, illetve a feleségéről, Tasnády Fekete Mária színésznőről van szó.

A szövegmegállapítás és a jegyzetek egyébként az anyag óriási méreteihez képest igazán megfelelőnek mondhatók. Ötvös Anna alaposságán nem ejtenek csorbát az olyan apróságok, mint hogy a „petit ménage” (II. kötet, 203. oldal) nem „kis háztartás”-t, hanem a szövegkörnyezetből is világosan érthető módon „kistakarítást” jelent, vagy hogy a „pos [!] cipő” (II., 361.) könnyen megfejthető: a „posh” angol szó, és előkelőt, puccost, flancost jelent. Amikor a naplóról egyszer (II., 383.) így beszél az angolóráról: „utána úgy vagyok mindennel, mint »a rabbi, a kecske, a szegény ember«”, vagy amikor (II., 522.) ezt írja: „Víz van (»kecske és rabbi«)”, akkor arra a paradigmikus tapasztalatra utal, hogy olykor már annak is örülni kell, ha nincs ok a szomorúságra. A csak a főszereplőkkel hivatkozott vicc lényege: ha egy zsúfolt szobába a rabbi tanácsára a szegény ember bevisz még egy kecskét is, majd egy idő után, a helyzetet már teljesen elviselhetetlennek találva, ugyanannak a rabbinak a tanácsára kiviszi a jószágot, már nem is érzi olyan zsúfoltnak ugyanazt a szobát.

Szociológiailag is nagyon érdekes egy különös szó alakja, illetve jelentése. A kötetben (I., 585.) „rachnonen” formában szerepel, a bizonytalan olvasat kérdőjelével a végén. A ch miatt az ember német eredetre gyanakodhat, annál is inkább, mert számos német szó, kifejezés és közmondás olvasható a könyvben – de ott zsákutcába jutunk. Megkérdeztem hát Nádasdy Ádámot – ez esetben mint *A walesi bárdok* tréfás jiddis fordítása kritikai kiadásának készítőjét (megjelent a *2000* 1998. októberi számában) –, hogy nem lehet-e esetleg jiddis. Mint kiderült, az is: „a helyes olvasat rachmones (magyarosan rahmónesz), ami a héber rachmanút »szánalom, könyörület« átvétele jelentésátvitelével, a jelentése pedig: »szerencsétlen, peches, szánalmas«”.

Az ilyen apró pontatlanságokkal vagy tanácstalanságokkal szemben viszont finom és pontos kommentátori megoldás, hogy amikor Márai letagadja feleségének, hogy levelezett volna egy nővel, akivel a háború előtt futó viszonyba is keveredett (II., 712.), ezt olvashatjuk a jegyzetekben: „Márai Sándor Megyery Sárihoz írt levelei megtalálhatók az MTA Könyvtárának Kézirattárában és a PIM Kézirattárában is”. A jegyzetítő igen diszkrétan kezeli Máraiék házasságának egyik legnagyobb válságát is: amikor Márainé 1963-ban New Yorkból Olaszországba utazik, hogy haldokló nagybátyja mellett lehessen, a férje nemcsak megcsalja, hanem azzal fogadja a hazatérő feleségét, hogy ez a néhány hét volt élete legszebb időszaka. Az utalásokból nem derül ki világosan, hogy ki az érintett nő – Márainé az illető szeszipari, illetve zsidó családi háttérre tesz megjegyzést –, de ha az olvasó nem rest az *Életrajzi jegyzeteket* is átolvasni, akkor kiderül, hogy annak a Zwack Micinek (1889–1987) a lányáról volt szó, akit egyébként Ady költészetéből Mylitta néven ismerhetünk.

Persze valószínűleg kevesen fogják az *Életrajzi jegyzeteket* böngészgetni. Sőt, tulajdonképpen már az is kérdés, hogy az olvasónak milyen stratégiával érdemes egy ilyen gigászi szövegfolyamba belekezdnie. Ha ugyan nem akarja a két kötetet regényként az elejétől a

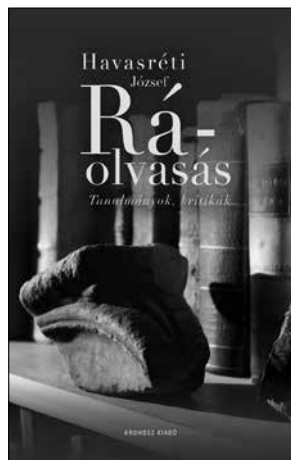
végéig elolvasni – ami egyébként kimondottan ajánlható. De az is lehet, hogy egyesek, már ha negyvenhárom évnél idősebbek, arra kíváncsiak, hogyan éltek Máraiék az ő születésük évében. És érdemes a *Névmutatót* is böngészgetni, kiről mikor mit ír Márai Ilona.

De talán mégis tanácsos végigolvasni az egész naplót, mert a két kötet a műfaj természetéből következő ismétlődések ellenére is érdekes olvasmány: Márainénak a szülei, az oldalági rokonai, a kisfia vagy akár a távolabbi családtagok halála miatti állandó gyász-munkája, a férjéhez és fogadott fiához fűződő kapcsolatának a dinamikája mindenestre csak így rajzolódik ki igazán. A saját testéhez való viszonya ugyancsak érdekes (Márainak nem árulta el, hogy egy idő után már nem volt meg az összes foga, a munkahelyén pedig a koráról hazudott), bár az sem kevésbé bájos, amikor a férje kisebesedett homlokára terít batisztkendőt, amely annyira kilóg a sapka alól, hogy Márai az asszony szerint valóságos Arafatként jön-megy Salernóban. A dachba, alkoholizmusba – a bort „szinte kábítószerszerű mohósággal issza, és derűs vagy haragos lesz tőle” (L., 353.) – és depresszióba süppedt, de csodálatos módon mindvégig alkotóképes Márai végül sosem halványul mellékszereplővé. Az író mindig egyetlen L. betűvel jelöli a feleségét, aki ugyancsak mindig egyetlen nagybetűvel utal a férjére: Ő.

B Á R Á N Y T I B O R

FELFORGATÓK A KÖNYVTÁRBAN

Havasréti József: Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák

„Tisztában vagyok vele, hogy ez szőrszálhasogatás, csak érdekesnek találtam, hogy egy beszélgetéskönyv rögtön egy beszédes félreértéssel kezdődik”, mentegetőzik a szerző Réz Pál „hangos memoárjáról” szóló kritikájának elején. Már túljutott a kötelező körökön – szót ejtett a *Tények és tanúk* sorozatról, felvetett néhány fontos műfaji kérdést –, mikor is Havasréti megemlíti: a *Bokáig pezsgőben* főszereplője és beszélgetőtársa bizonyos szöveghelyeken mintha másképpen értelmezné „az emlékezet mibenlétére és az emlékek felidézésére vonatkozó elvi megfontolásokat”. Réz jobbára ártalmatlan, „viszonylag kézenfekvő tapasztalatként” utal rá, hogy az ember idővel már „nem emlékszik arra, ami történt,

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022
312 oldal, 3200 Ft

csak arra, hogy miként szokta elmesélni”, Parti Nagy viszont egy posztmodern történelmelméleti „belátást” vezet le belőle (tudniillik hogy az élettörténeti eseményeket maga az elbeszélés aktusa hozná létre); és *vice versa*, a pozíciók a beszélgetés későbbi pontján cserélődnek. Azt hiszem, Havasréti nem járt el méltánytalanul – legalábbis a többé-kevésbé konszenzuális kritikai protokoll fényében biztosan nem –, amikor feltette a kérdést: *egészen pontosan* miben is látják a kötet szereplői az emlegetett nehézséget, tehát a „nyers” élettények és a retorikailag megformált önéletrajzi anekdoták utólagos elválasztásának problémáját; és megállapította, hogy nem pontosan ugyanabban. Mégis úgy érezte, hogy szükség van némi *józan öniróniára*, hogy elvegye – vagy legalább tompítsa – a kritikai megjegyzés élet. Jóllehet akkor sem érthette volna szó a ház elejét, ha nem teszi.

Tisztában vagyok vele, hogy ez szórszálhasogatás, csak érdekesnek találtam, hogy Havasréti a vaskos tanulmánykötet (na jó, tanulmány- és kritikakötet) egyik viszonylag mellékes pontján mintegy „berendezi a színpadot”: megrajzolja az implicit olvasó és a szerző figuráját, és rögzíti a szereplők közötti viszonyokat. Egyszersmind támpontot ad hozzá, hogyan kell elképzelnünk a szövegekben megalkotott szerzői alakmás és az odaértett befogadó dialógusát – vagy általában véve a köztük zajló kommunikációt. Röviden: az olvasónak *joga van* felhorkanni, ha úgy gondolja, hogy a szerző túllépte az interpretációs hatáskörét, vagy túlzott jelentőséget tulajdonított kedvenc felismeréseinek és ötleteinek; a szerzőnek pedig illendő *komolyan vennie* ezeket a fenntartásokat, és lehetőség szerint megindokolnia, miért tartotta fontosnak elmondani, amit elmondott. Persze nem mindegy, hogyan szól az olvasóhoz. Havasréti a karót nyelt önigazolás helyett az udvarias (értsd: az elképzelt vitapartner arculatának és a sajátjának a megóvására egyaránt ügyelő), határozott és többé-kevésbé nyílt kommunikációt választja. Szakmai érényeinek túl alighanem ez a közvetlenség teszi oly vonzóvá az írásait.

Az alábbiakban ezekről a szakmai érényekről lesz szó: a *Ráolvasás* tanulóiban megmutatkozó széles történelmi látóköréről, a kontextusérzékeny elemzések megvilágító erejéről, a kötet tartalmi gazdagságáról és szemléleti-módszertani következetességéről. (Arról, hogy a szerző mit feltételez az implicit olvasóról, és mikor milyen stílusban szól hozzá, később még mondom valamit. Ígérem, a továbbiakban felhagyok a kötetbeli „beszédes részletek” túlértelmezésével.)

Kezdjük az elején, miként maga a szerző is tenné: Havasréti József gyűjteményes kötete tizenkét tanulmányt és négy hosszabb, tanulmányértékű kritikát tartalmaz. Az írások 1995 és 2022 között jelentek meg; közülük kettőt a szerző alaposabban átdolgozott. Leginkább lerövidítette, a kötet „tervezett arányaihoz igazította” őket, ahogy maga is elmondja a rövid előszóban. (Sajnos a Thienemann Tivadar és Marót Károly irodalomfelfogásáról szóló tanulmánynak érzésem szerint nem tett jót a kurtítás és tömörítés, kissé megtört a szöveg lendülete, és nehezebb átlátni, honnan hová halad a gondolatmenet.) A címlapon a „Tanulmányok, kritikák” műfaji megjelölést olvashatjuk, a harmadik oldalon viszont már ez áll: „Irodalmi tanulmányok és kritikák”. Szolláth Dávid pontosan fogalmaz a kötetről szóló rövidkritikájában:¹ a *Ráolvasás* „profilisztított” gyűjtemény. Szerteágazó kultúrákutatói munkásságából Havasréti ezúttal azokat az írásait válogatta egybe, amelyek – mondjuk így az egyszerűség kedvéért – irodalmi jelenségeket vizsgálnak. Pontosabban szólva, olyan témákat járnak körül, amelyek szorosan kötődnek a 20. századi magyar *irodalmi színterek* működéséhez.

Még hozzá a lehető legváltozatosabb módon. Rögtön az első két tanulmány egy klaszszikus életművel, Ady Endre költészetével és annak recepciójával foglalkozik. A másodikban Havasréti számba veszi a prófétai szerep és megszólalásmód alakváltozatait Ady lírájában, és áttekinti a jelenség sokszínű értelmezéstörténetét; a kötetnyitó írásban pedig

¹ Szolláth Dávid: Regiszterek között, *Élet és Irodalom*, 2022/36. (szep. 9.), 21.

azt vizsgálja, hogyan viszi színre az archaikus, ősvilági-pogány Ady-kép és a modernizációs „Nyugat-hagyomány” feszültségét Csepella Olivér *káprázatos* képregénye (*Nyugat + zombik*). A gyűjtemény oldalain elsüllyedt szerzők, az irodalomtörténeti emlékezetből kihullott életművek is felbukkannak: Szilágyi Géza „dekadens” verseskötetei és novellái, Kacziány Géza verses evangéliumfordítása (*Jézus összes költeményei*), Fábíán Gyula harmincas évekbeli ifjúsági regénye (*Különös háború*) vagy Baka István ritkán emlegetett „vampírtörténete” (*A kisfiú és a vámpírok*). A vizsgálat történeti-társadalmi optikája is folyamatosan, szinte írásról írásra változik. Időnként Havasréti a kulturális termelés folyamatának „végeredményére” koncentrál, és teoretikus vagy művészi *szövegeket* elemez, gondosan feltárva azok sajátos kulturális kontextusát (lásd a Thienemann Tivadar és Marót Károly irodalomszemléletét összehasonlító, korábban már emlegetett tartalmas szaktanulmányt vagy Hajas Tibor *Szövegkáprázatának* briliáns interpretációját); máskor a művek interpretációját összekapcsolja azzal a kérdéssel, hogy a vizsgált időszakban hogyan változott meg a szerző helyzete az *intézményi környezetben* belül (ilyen a Kerényi Károly „pécsi éveiről” szóló írás); és az is előfordul, hogy a szóban forgó szöveget tisztán *hatalmi-politikai* összefüggésekre támaszkodva tárgyalja. (Mondjuk Szerdahelyi István hírhedt *Stílusdiktatúra*-cikke nem is nagyon kínál fel másféle termékeny értelmezési lehetőséget...)

Az amerikai beatirodalom magyarországi fogadtatásáról szóló tanulmány a kötet egyik legjobb írása, amely példaszerűen egyesíti Havasréti kutatói projektjének összes elemét. A következő kép tárul elénk: a szerző meggyőződése szerint a recepció – vagy általánosabban a kulturális közvetítés – jelenségeinek vizsgálata ideális esetben elválaszthatatlan a tényleges irodalmi színterek működésének és társadalmi-politikai kontextusának leírásától, illetve a szövegek jelentésképző potenciáljának, történetileg meghatározott értelmezési lehetőségeinek feltárásától. (Mondhatni a színtérelmezés szövegértelmezés nélkül üres, az interpretáció a valóságos kulturális gyakorlatok számbavétele nélkül vak.) Mindezek fényében nem meglepő, hogy Havasréti előszeretettel fordul kevert műfajú szövegek felé: emlékezetes kritikában értelmezi György Péter *Apám helyett* című kötetét, Radnóti Sándor életrajzi tárcakönyvét (*Sosem fogok memoárt írni*), Réz Pál „hangos memoráriját”, Király István naplóját. És izgalmas tanulmányt ír az ötvenes évek végén lezajlott budapesti drogkísérletekben részt vevő irodalmárok (Abody Béla, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc) élménybeszámolóiról.

Mi köti össze egymással ezeket a változatos témájú írásokat? A kötet címe részben megadja a választ. (És egyben jelzi a szerző egyik legfontosabb módszertani dilemmáját is, mint hamarosan látni fogjuk.) A *Ráolvasás* kultúrtörténeti tanulmányaiban visszatérően ismétlődik ugyanaz a gondolati mintázat: a tárgyalt műalkotások vagy bölcséleti szövegek olyan tapasztalatokról adnak hírt, vagy olyan tapasztalatok nyomait keresik a kánonikus kultúra alkotásaiban és a kánonon kívülre rekesztett művészeti gyakorlatokban, amelyek valamiféle „archaikus”, „ösztönös”, „írásbeliség előtti” világhoz tartoznak, s így nem egykönnyen integrálhatók a felvilágosult, humanista, racionalitás- és modernizáció-érvű diskurzusba és világképhez. Havasréti elsősorban az érdeklő, hogy a *ráolvasás mint kulturális praxis* jellemzői milyen alakváltozatokban öröklődtek tovább a későbbi korok művészeti termelésében, illetve milyen kulturális hagyományoknak váltak hangsúlyos elemeivé (gondoljunk elsősorban a neoavantgárdra és a kortárs popkultúrára), vagy éppen rejtett összetevőivé. Továbbá hogy az extatikus-egzaltált pszichológiai állapotok színrevitele, a spirituális-ezoterikus tudás *ráolvasásszerű* közvetítése milyen esetekben vezetett el ahhoz, hogy a szövegek valóban szubverzív módon működjenek, és a szóban forgó kulturális gyakorlatok mikor valósítottak meg tényleges politikai-társadalmi ellenállást a fennálló hatalommal szemben.

A kötet esettanulmányai ennek a folyamatnak egy-egy kiragadott részletét járják körül. Havasréti sok mindenre kíváncsi. Például arra, hogy a magyar bölcsészettudomány

klasszikus alakjai hogyan elemezték az archaikus költészetként felfogott népköltészet és az írásbeli kultúra viszonyát, illetve milyen szerepet szántak az általuk előadott nagy ívű történeti narratívákban az irodalom „rituális alapjainak”. (A szerző Marót Károly „ritualista” irodalom- és kultúrafelfogását, illetve radikális tudománykritikai álláspontját szembeállítja „az európai humanizmuseszmény büvkörében gondolkodó” Thienemann munkásságával). De Havasréti azt is tudni szeretné, hogy az eltérő kulturális kontextusokban az értelmezők milyen stratégiákat alkalmaztak a szubverzív irodalmi szövegek „megszelídítésére”. (Lásd a „látnoki” Ady-líra bizonyos interpretációit, vagy azt, hogy az amerikai beatirodalom máskülönben kompetens és értő közvetítői mennyire nem tudtak mit kezdeni a Ginsberg-életmű „spirituális vetületeivel”, illetve a kései Kádár-rendszer alternatív nyilvánosságának fontos alakjai mennyire tanácstalanul fogadták „az ellenkultúra tébolyba fordulását” némely alkotó munkásságában.) Illetve arra is, hogy a normasértés és a transzgresszivitás szándéka mikor lepeződik le pusztá pózként és dilettantizmusként, és mikor vezet el valódi művészi sikerhez (lásd egyfelől Kacziány Géza „népköltészeti” Biblia-átíratát és Szilágyi Géza expresszionista „vitustáncait”, másfelől Hajas Tibor *Szövegképrázatát*). Vagy arra, hogy a korai Kádár-kor „irodalmi pszichonautái” milyen előzetes kulturális tapasztalataikon átszűrve számoltak be a drogkísérletek során átélt „regresszív” tudatállapotokról. És még oly sok mindenre; a példákat hosszan sorolhatnám.

A tanulmányok egyik legrokonszenvesebb vonása: írjon bár a „legvadabb” szövegről, Havasréti mindvégig gondosan ügyel rá, hogy kellő távolságot tartson az elemzett mű nyelvi világtól. Feltehetőleg úgy gondolja: nem segíti a megértést, ha az értelmező a vizsgált alkotás stilisztikai hatása alá kerül – mint ahogy az olvasót sem helyes idézethalmozással kábítani. (A 110. oldalon például így vezeti fel a szövegkommentárját: „Kerényi kissé egzaltált fejtegetéseiből végül az derül ki”... A Kerényi Károly „pécsi éveit” bemutató tanulmány amúgy is szakít a hasonló tárgyú szövegek szokásos ünnepi retorikájával: az írás egyebek közt arról szól, hogy a főhóst milyen *ambivalens* viszony fűzte a pannonizmus ideológiájához és magához Pécs városához.)

A kötet másik központi témája: hogyan működött a Kádár-korszak irodalmi nyilvánossága. Leginkább a négy könyvkritika és a Szerdahelyi-pamfletről szóló gunyoros vitacikk foglalkozik ezzel a kérdéskörrel. György Péter könyvét elemezve a szerző így jellemzi a kor kulturális életének színtereit: „létezett egyrészt a szocialista humanizmus »hivatalos« kultúrája, másrészt az előkelően apolitikus antipolitika kultúrája, harmadrészt a neoavantgárd művészeti szubkultúra, és végül, negyedrészt a legkülönfélébb mikrovilágok, szubkulturális közösségek, a belső emigráció szigeteinek sporadikus kultúrája is”. (Talán ezzel még nem estem az idézethalmozás bűnébe.) A szóban forgó írások első sorban az első és a negyedik színtér belső mozgásaival foglalkoznak – no meg természetesen azzal, hogy a recenzeált „biográfiai” kötetek szerzői hogyan oldották meg az emlékezés feladatát.

Radnóti tárcáiban leginkább a hatvanas-hetvenes évek budapesti értelmiségi undergroundjának leírása, a „szellemi, politikai, magánéleti körök és kapcsolatok bonyolult hálózatának” felsejlő képe ragadja meg a szerzőt. Réz Pál könyvében azokra a részletekre koncentrálnak, amelyek mintegy szimbolikus erővel magukba sűrítik a főszereplő életének és pályafutásának „tragikus kétértelműségeit”, valódi mélységet kölcsönözve az „anekdotikus, lazán csevegő, frivolán moralizáló” szövegnek. A György Péter kötetéről szóló írás tényleg tanulmányértékű kritika, amelyben Havasréti egyszerre három (társadalomtörténeti, kultúraelméleti és biográfiai) értelmezési lehetőséget is felkínál az olvasónak; s nem mellékesen továbbgondolja a szerző megállapításait a „szocialista kultúra” antropológiai alapelveiről vagy a kádári konszolidáció máig ható identitáspolitikai következményeiről. Király István naplói remekbeszabott portré megírására sarkallják Havasrétit, amelyből

megismerhetjük a korszak hivatalos irodalmi nyilvánosságának egyik kulcsfiguráját, aki saját habitusának és elveinek rabjaként „voltaképp végig rosszul érezte magát az általa alakított szerepekben”. Ami természetesen jottányit sem javít vagy ront tudományos teljesítményének vagy irodalompolitikai ténykedésének megítélésén; viszont segít megérteni, hogy egy gyengeségeit felismerő, de azokhoz makacsul ragaszkodó „funkcióhalmazó csúcsértelmiségi” milyen pályát futhatott be a Kádár-korszak kultúráirányításának felsőbb régióiban. Szerdahelyi István arcélét jóval kevesebb vonással rajzolja meg a szerző: olyan figura áll előttünk, aki életének utolsó évtizedeit a „megsértett agresszor” pózába merevedve töltötte el, és aki haláláig meg volt róla győződve, hogy „bizonyos körök” szándékosan félreértelmezték a *Népszabadság*ban megjelent egykori feljelentőcikkét, és ez az összeesküvés vezetett el teljes szellemi-tudományos hitelvesztéséhez. Havasréti a következőképpen fogalmazza meg a tanulságot: Szerdahelyi cikke egyszerre volt „a gyanakvó és féltékeny irodalmi áskálódás, illetve a posztmodernellenes konzervatív indulat, valamint a tudományos és politikai pozícióféltes példája”.

Zárásként szeretnék röviden mentegetőzni, majd futólag visszatérek a kötet címadó metaforájára. Nem véletlenül használtam ilyen sok idézetet az előző bekezdésben: a kritikák és a vitacikk szövegében némileg megváltozik Havasréti stílusa. Mintha a szerző immár olyan befogadót képzelne el magának, aki nem fog felmorranni egy-egy frappánsan gonoszkodó megjegyzés olvastán, sőt örömmel fogadja ezeket – már amennyiben nem öncélúak, és ugyanaz a józanul távolságtartó és tárgyyszerű attitűd tükröződik bennük, mint amit a tanulmányok esetében megszoktunk. Esetemben a szerző számítása bevált. (Bár kis fantáziával azért el tudok képzelni olyan olvasót, aki felhúzza az orrát arra a megjegyzésre, hogy Juhász Ferenc „élete utolsó évtizedeit gyakorlatilag önmaga szobraként élte le, és a nyilvánosság is körülbelül annyit foglalkozott vele, mint amennyit egy szoborral kell”. Az új keletű hiperérzékenység tartalékai kimeríthetetlenek.)

És a szerző feltehetőleg azt is számításba vette, hogy a kötet címéről az olvasó nem feltétlenül a szóban forgó archaikus gyakorlatra fog asszociálni, hanem a *túlértelmezés* problémájára. Ez ugyanis Havasréti kutatói (és kritikusi) projektjének legkomolyabb módszertani kihívása. Nagyon absztrakt módon fogalmazva: a *Ráolvasás* írásai azzal foglalkoznak, hogy bizonyos szövegek milyen kapcsolatban álltak meghatározott eszmetörténeti hagyományokkal vagy kulturális gyakorlatokkal, illetve hogy bizonyos kulturális szinterek hogyan működtek a maguk eredeti társadalomtörténeti-politikai kontextusában. Ezekre a tényezőkre a szövegek szerzőinek és használóinak nem volt teljes rálátásuk. Az elemzőnek tehát *többet és mást* kell tudnia, mint a „hőseinek”. Ami értelemszerűen magában hordozza a (mégoly jószándékú) túlértelmezés és belemagyarázás veszélyét. Körültekintő filológiai munka, fanyar távolságtartás, józan tiszteletlenség és önirónia, görcsmentes, egyenes kommunikáció az olvasóval – Havasréti módszertani javaslatainál jobb óvintézkedéseket aligha tudok elképzelni.

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

2023
feb
10
19⁰⁰

PARNO 30! GRASZT

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomatás

nyomdaiotletek@t-online.hu